

УДК 82

ББК 83.3 Тоҷ

**УСУЛИ ТАЗКИРАНАВИСӢ
ДАР «ӢДДОШТӢО»-И
УСТОД САДРИДДИН АЙНӢ**

Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, н.и.филол., сардори раёсати илм ва инноватсияи МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
ПРИНЦИПА СОСТАВЛЕНИЯ
ТЕЗКИРЕ В
“ВОСПОМИНАНИЯХ”
САДРИДДИНА АЙНИ**

Абдуллоев Ромездҷон Холмуминович, к.филол.н., начальник отдела науки и инноваций ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

**USE OF THE PRINCIPLE OF
COMPOSING TESKIRE IN
“REMINISCENCES” BY
SADRIDDIN AINI**

Abdulloev Romezdzhon Kholmuminovich, candidate of philological sciences, head of the department of science and innovation under the SEI of “KhSU named after acad. B. Gafurova” (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: romizjon-84@mail.ru

Калидвожаҳо: «ӢддоштӢо»-и Садриддин АйнӢ, усули тазкиранависӢ, анъанаи адабӢ, мушоара, “Намунаи адабиёти тоҷик”-и Садриддин АйнӢ, тахаллус

Дар мақола фаъолияти тазкиранависии устод Садриддин АйнӢ ба риштаи таҳлил кашида шудааст. Таъкид мегардад, ки “ӢддоштӢо”-и Садриддин АйнӢ, ки дар он бисёр унсурҳои услуби тазкиранависӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, то андозае маълумоти нахустин тазкираи таърихи адабиёти муосири тоҷик “Намунаи адабиёти тоҷик”-ро, ки АйнӢ соли 1926 таълиф кардааст, нурра мегардонад. Дар баъзе мавридҳо дар “ӢддоштӢо” дар бораи суханвароне маълумот омадааст, ки номи онҳо дар “Намунаи адабиёти тоҷик” мазкур нест. Дар “ӢддоштӢо” усули тазкиранависӣ беиштар ҳангоми зикри номи шоирон, тахаллус, овардани намунаҳои ашъор, мушоара, баҳогузори ба ашъори якдигар, интихоби тахаллус, муносибати суханварон бо амалдорон, аз ҷумла шоирони дарбор, муносибати аҳли дарбор ба суханварони замон, танқиди аҳли ҷоҳ ва гайра ба қайд гирифта шудааст. Муаллиф таъкид месозад, ки китоби «ӢддоштӢо»-и устод Садриддин АйнӢ на танҳо дар матнишиносии осори нимаи дувуми садаи XIX ва аввали асри XX аҳамияти калон дорад, балки як сарчашмаи муҳими адабии қобили мулоҳиза низ мебошад.

Ключевые слова: “Воспоминания” Садриддина Айни, “Образцы таджикской литературы” Садриддина Айни, принципы составления тезкире, литературные традиции, поэтическое состязание, тахаллус, поэтический псевдоним

Анализируется деятельность Садриддина Айни, связанная с составлением тезкире (поэтических антологий). Подчеркивается, что книга “Воспоминания” Садриддина Айни, где очень плодотворно использованы элементы составления тезкире, в известной мере дополняет сведения первого в истории современной таджикской литературы тезкире “Образцы таджикской литературы”, которое было опубликовано в 1926 году. Более того, в “Воспоминаниях” приведены сведения о литераторах, имена которых вообще не

упоминаются в "Образцах таджикской литературы". Элементы, присущие составлению тезкире, больше использованы в "Воспоминаниях" при приведении имен поэтов, тахаллуса, при выборе тахаллуса, описании взаимоотношений литераторов с чиновниками, отношения придворных к представителем литературы и т.д. Отмечается, что "Воспоминания" Садриддина Аини имеют важное значение не только в плане текстологии произведений второй половины XIX – начала XX веков, но и как важный литературный источник по указанному периоду.

Key words: *"Reminiscences" by Sadridin Aini, pattern of Tajik literature by Sadridin Aini, method of chronicle writing, principles of tazkire composing, literary traditions, poetical competition, tahallus, poetic pseudonym*

The article under consideration dwells on the peculiarities of "Reminiscences" by Sadridin Aini, including the method of chronicle writing in the relevant important literary source. In the course of considering the issues related to the theme explored, the author makes an endeavor to present Sadridin Aini's critical writing activities after the publication of the book entitled "Pattern of Tajik Literature". One of the most important peculiarities of the former is the non-mentioning the names of some men-of-letters in both "Reminiscences" and "Pattern of Tajik Literature" that has been indicated by some other poets out of other literary sources. In particular, the method of chronicle writing the poets' names, pseudonyms, poetry, poems, relations of the speakers with the officials and etc. were underscored by the author in the article. The author of the article lays an emphasis upon the idea that "Reminiscences" by Sadridin Aini is also of great importance in the textual heritage of the relevant period; it's to be considered as a significant literary source as well.

Мусаллам аст, ки тазкираҳо аз лиҳози зикри теъдоди зиёди шоирон, мероси гаронбаҳои онҳо, инчунин масъалаҳои муҳими адаби тӯли ҳазорсолаҳо ҳамчун сарчашма ва маъхазӣ асосӣ дар адабиёт аҳамияти ҳоса пайдо кардаанд ва имрӯз метавон чунин хусусиятхоро дар асари ёддошти устод Садриддин Аинӣ «Ёддоштҳо» ба мушоҳида гирифт. Ба таъбири дигар, дар «Ёддоштҳо»-и устод Аинӣ ифода ёфтани усули тазкиранависӣ, аз ҷумла ёдоварии суҳанварони гузашта ва муосир, овардани намунаи ашъори онҳо, зикри ҷараёни маҳфилҳои адаби, баёни таҳсил дар раванди мадрасаҳо ва ғ. асарро ба як сарчашмаи муҳими адабиёти пешазинқилобӣ табдил додааст. «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Аинӣ мисли тазкираҳо агарчӣ аз лиҳози теъдод доир ба ҳамаи суҳанварони ин аҳд маълумоти муфассал пешниҳод карда наметавонад, аммо метавон таъкид кард, ки воқеан ҳам устод Аинӣ дар атрофи маълумоти тарҷумаиҳолии ҳеш вазъи адабии як давраи муҳими адабиётро ба таври барҷаста бозгӯ кардааст. Баррасии ҳаёти мунавварфикрон ва пешқадамони маънавии ҷомеа, ки ҳамқаламу дӯсти суҳанвар ба шумор мерафтанд, бори нахуст дар китоби устод Муҳаммадҷон Шакурӣ «Хусусиятҳои ғоявӣ бадеии «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Аинӣ» сураат гирифтааст ва ин омил бо мақсади бозгӯии мазмуни иҷтимоии онҳо рӯйи қор омадааст, аммо аз нигоҳи таъсири тазкираҳо ва қорбурди шеваи онҳо дар ёддоштнависӣ ва бо ин васила офаридани асарҳои бузургҳаҷми ёддоштӣ то ин дам тадқиқоти илмӣ анҷом напазируфтааст. Танҳо Муҳаммадҷон Шакурӣ ҷое дар асари мазкур дар қанори бозгӯии аҳамияти асарҳои ёддоштӣ бароқс ба масъалаи истифодаи усули ёддоштнависӣ дар тазкираҳо ва таърихномаҳо ишорат намуда, аз ҷумла чунин навиштааст: «Баъзе нависандагони бузурги адабиёти

классикӣ махсус ба навиштани тарҷумаи ҳоли худ машғул шудаанд. Чунончи тарҷумаи ҳоли Абӯалӣ Ибни Синоро шогирдаш аз забони ӯ навишта буд.

Баъд аз ин баъзе асарҳои ба вучуд омада буданд, ки ёддоштиҳои муаллифро дар бар мегиранд.

Баъзе ин асарҳо то дараҷае қимати бадеӣ дошта бошанд ҳам, дар илми таърих бисёр аҳамият доранд. «Таърихи Байҳақӣ», «Мақорим-ул-ахлоқ»-и Хондамир, «Тазкираи Малехо» ва ғайра, ки материали ёддоштиро фаровон истифода кардаанд, аз ҳамин қабиланд. «Таърихи Байҳақӣ» асосан аз ҳикояҳои ёддоштиӣ иборат буда, ба тарзи хроника навишта шудааст. «Мақорим-ул-ахлоқ» ба тасвири ҳислатҳо ва лаҳзаҳои ҳаёти Алишери Навоӣ бахшида шудааст. Малехои Самарқандӣ на танҳо дар бораи бисёр шоирон дар асоси мулоқоти худ маълумот медиҳад, балки гоҳо саргузашт ва лаҳзаҳои ҷудогонаи зиндагонии худро низ бо обу ранги бадеӣ ҳикоя мекунад» (5,32).

Ҳамин тавр, метавон аз ин мулоҳизаҳо ба хулосае расид, ки усули тазкиранависӣ дар адабиёти форсӣ ба ёддоштиҳо ва ё баракс равиши ёддоштиҳои ба тазкираҳо на танҳо ҳамеша таъсиргуздор будааст, балки бархурдории сафарномаҳо ва асарҳои таърихӣ низ аз ин манбаҳои равишманди адабӣ марҳалаи омезиш ёфтани чандин равандҳои адабиро нишон медиҳанд, ки ҳар кадоми онҳо ниёз ба пажӯҳиш доранд. Тавре мушоҳида гардид, тарҷумаиҳолнигорӣ низ, ки дар «Ёддоштиҳо» мавқеи хоса дорад, аз решаҳои амиқи таърихӣ бархурдор буда, устод Садрриддин Айнӣ бо таълифи ин асари мондагор чандин ва бехтарин анъанаҳои адабиёти форсиро идомат бахшидааст.

Бояд гуфт, ки «Ёддоштиҳо»-и устод Айнӣ дар навбати худ аз лиҳози таҷассуми чехраҳои таърихӣ замони шоир ва фарогирии намунаҳои ашъори суҳанварони адабиёти форсӣ як андоза фаъолияти тазкиранигорӣ устод Айнӣро, ки бо таълифи тазкираи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» оғоз ёфта буд, идомат бахшидааст. Зеро дар «Ёддоштиҳо»-и устод Айнӣ дар баробари дигар суҳанварон, инчунин, шоироне ёд шудаанд, ки номашон дар тазкираи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» ҳам зикр ёфтааст. Ин гуна маълумотҳо ба суҳанварони ҳамасри муаллиф, аз ҷумла Аҳмади Дониш, Исо, Шарифҷон Маҳдуми Садрӣ Зиё, Абдулвоҳиди Мунзим, Муло Шарифи Бухорӣ, Абдулмаҷиди Зуфунун, Содикҷоҳаи Гулшанӣ, Ҳомидбеки Ҳомид, Абдуллоҳҷоҳаи Таҳсин, Мулло Бурҳони Муштоқӣ, Назруллои Лутфӣ, Мирзо Азими Сомии Бӯстонӣ, Мулло Раҳмати саргарош ва ғайра тааллуқ доранд. Маълумотҳои устод Айнӣ дар «Ёддоштиҳо» ба тафсил баён шуда, баъзе паҳлуҳои ҳаёти суҳанварон ба таври рӯшан инъикос ёфтаанд. Ба назар мерасад, ки устод Айнӣ дар асари ёддоштиӣ ҳеш бештар ба мавқеи иҷтимоӣ ҳамин гуна чехраҳои барҷастаи асри худ тавачҷӯх зоҳир намуда, ба ин васила маҷрои тамоюлоти адабии даврро нишон додааст. Аз ин нуқтаи назар ҳарчанд баъзе намунаҳои ашъори шоирон бо вучуди омаданашон дар «Намунаи адабиёти тоҷик» тақрибан дар «Ёддоштиҳо» зикр шудаанд, вале маҷмӯан хотираҳои, ки устод Айнӣ доир ба ҳамасронии худ дар ин асари арзишмандаш овардааст, аз маълумоти тазкираи «Намунаи адабиёти тоҷик» ба кулӣ тафовут дошта, як манзараи умумӣ ҳаёти адабии ҳамон даврро инъикос менамоянд. Як ҷолибияти «Ёддоштиҳо» аз он зоҳир мешавад, ки устод Айнӣ аксар шоиронро дида, аз суҳбаташон баҳраманд шуда, хусусиятҳои шахсияшонро омӯхта ва ҳатто симои зоҳиришонро ба риштаи тасвир кашидааст, ки ин нодиракорӣ дар ин асар ба як хусусият табдил ёфтааст. Ба таъбири дигар, Айнӣ дар робита бо зикри хотираҳои ҳеш тамоми ҳодисаву воқеаҳои гузаштаро бо иштироки чехраҳои маънавӣ ва инчунин

муносибати онҳо ба равандҳои пурпечутоби замон бозгӯ сохтааст, ки истифодаи равиши мазкур боиси ба тафсил шарҳ ёфтани тарҷумаи ҳоли суҳанвар гардидааст. Масалан, дар бораи Абдулмаҷиди Зуфунун навиштааст: «Абдулмаҷид Зуфунун... дар шеър ва адабиёт ва дар фанҳои расмӣ мадрасаҳои Бухоро низ маҳорат дошт...

Аммо кирдор ва рафтори шахсии Зуфунун девонавор буд: ӯ ҳамеша дасташро ба даруни куртааш кашида ва аз гиребонаш бароварда, бо нӯги ангуштонаш биниашро кофта меистод ва баъзан торҳои мӯйлаб ва ришашро бо шиддати тамоми канда мепартофт...

Шарифҷон-маҳдум мегуфт:

– Девонагии Зуфунун сохта аст, вагарна ҳуди ӯ донишманди бузурги ҳамафаҳм аст. Аммо ӯ барои аз тарафи амир бозхост нашудан худро ба девонагӣ зада мегардад» (2, 11-12).

Лозим ба ёдоварист, ки бо мақсади канорагирӣ аз хидмати дарбор ба девонагӣ пардохтани Зуфунун ҳодисаи нав нест, балки устод Айнӣ ҳамин ҳолатро аз рафтори баъзе рӯшанфикрони замон, аз ҷумла Яҳёхоча ба қайд оварда, дар ин бора чунин зикр кардааст: «Яҳёхоча бо шакл ва хусусиятҳои дигар рӯидаи Абдулмаҷиди Зуфунун буд. Ӯ ҳам худро ба девонагӣ зада мегашт, аммо «деванагии» ӯ фаёлона ва боғайратона буд. Ӯ одамони ба ҳудаш номақбулро бо алфози қабех дашном мегашт» (2, 12).

Ҳамин тариқ, хангоми зикри хотираҳо нақду баҳогузориҳои шахсии муаллиф ба шеър ва ҳамзамон муаррифии чехраҳои адабӣ ва муносиботашон ба дарбор ва диду назари намоёндоғони пешқадами давр ба шахсият ва ҷойгоҳи онҳо дар асари мазкур мавқеи хоса дорад.

Бояд қайд кард, ки дар «Намунаи адабиёти тоҷик» чор мисраи эҷодиёти Зуфунунро муаллиф аз тазкираи Садри Зиё гирифта, перомунӣ он ҳудуди 4-5 ҷумла иттилоъ овардаасту ҳалос. Ҳамчунин «лоҷарам саломатро ба девонагӣ ёфта» ва «худро сохта (сунъӣ) девона ба қалам мегуфт» гуфтани устод Айнӣ низ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҳарфи Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё будааст. Зохиран ба ҷуз аз намунаи ашъори овардашуда аз тазкираи Садри Зиё устод Айнӣ аз осори Зуфунун чизе дар даст надошта, аз ин нуқтаи назар, «дар шеър ва адабиёт... маҳорат дошт» гуфтани ӯ ҳам тибқи ҳамин гуфтаву шунидаҳо ба амал омадааст.

Дида нашудани номи баъзе суҳанварони «Ёддоштҳо» дар «Намунаи адабиёти тоҷик» яке аз хусусиятҳои дигари асари ёддоштии устод Айнӣ ба шумор меравад. Ҳарчанд теъдоди чунин суҳанварон дар асар зиёд нест, вале ба назар мерасанд, ки ин суҳанварон дар маҷлисҳои Садри Зиё, аз ҷумла дар муқобилият ба намоёндоғони аморати амирӣ мавқеи хоса доштаанд. Онҳо Яҳёхоча, Қорӣ Абдулқарими Офарин (Дӯзахӣ), Азизхочаи Азиз ҳастанд. Устод Айнӣ перомунӣ Яҳёхоча дар «Ёддоштҳо» муфассал изҳори назар намуда, дар ҳудуди 8 саҳифа маълумот фароҳам овардааст, ки шояд пас аз Аҳмади Дониш Яҳёхоча ягона намоёндае бошад, ки устод Айнӣ ба ӯ бештар тавачҷӯх кардааст.

Лозим ба ёдоварист, ки яке аз унсурҳои таъсирпазирии «Ёддоштҳо» аз усули тазкиранависӣ зикри ном, таҳаллус ва ҷойи таваллуди суҳанварон мебошад. Зикри ном ва насаби суҳанвар дар «Ёддоштҳо» яқдаст нест. Агар устод Айнӣ баъзе суҳанваронро танҳо бо ному таҳаллусашон ёдовар шавад, дигар нафаронро бо номашон ё таҳаллусашон ёд кардааст. Масалан, Содикхоча, Абдулаҳад, Исо, Мулло Бурҳон, Мулло Вафо, Иброҳим, Мулло Холӣ ва ғ..Дар канори ин, баъзе шоирон, ба мисли Яҳёхоча танҳо номашон оварда шудаасту ҳалос.

Ҳамин тариқ, метавон таъкид кард, ки бо овардану муаррифӣ кардани чехраҳои нави замон дар «Ёддоштҳо» устод Айни як рисолати муҳими хешро ҳамчун як ҳомиву пуштибони адабиёт дар ин марҳалаи бениҳоят ҳассос ба анҷом расонидааст ва ҳузури ҳамин гуна суҳанварони мубориз ва часур дар ин ҳавза як андоза далели муқовиматҳои беамони мунавварфикрон нисбат ба табақаи ҳоким ва намояндагони аморат маҳсуб мешавад. Муаррифии шахсиятҳои адабӣ боиси зикр шудани истилоҳҳои хунармандӣ, аз ҷумла касбу кори онҳо шудааст, ки инро ҳам таъсири яке аз унсурҳои тазкиранависӣ ба «Ёддоштҳо» ҳисобидан мумкин аст. Масалан, перомуни Лутфӣ чунин менависад: «Дар миёнаи аҳли маҷлис Мулло Назруллои саҳҳофи Лутфӣ ном касе буд, ки диққати моро бештар ба худ ҷалб намуд» (1,356). Дар маҷмӯъ, агарчӣ бисёр шоирони адабиёти форсӣ бо касби таҳаллус аз рӯи хунар ва пешаи хеш шухрати беандоза пайдо кардаанд, аммо тибқи қайдҳои устод Айни касбу кори суҳанварони ҳамасри ӯ дар баробари суҳанвариашон ҳамеша мояи ифтихор ва сарфарозии онҳо маҳсуб мешуда ва дар канори таҳаллусашон баъзан унвони касбашон низ зикр мешудааст. Интиҳоби таҳаллус низ ба сифати яке аз равандҳои ҷолиб барои аҳли ҷомеаи Бухоро ҷойгоҳи махсус дорад. Ин усули тазкиранависӣ дар «Ёддоштҳо» ба муносибати таҳаллусинтиҳобкунии муаллиф рӯи қор омада, хусусиятҳои хоси ин маркази бонуфузи илму маърифатро дар асри гузашта ба намоиш гузоштааст. Ба таъбир дигар, бо унвони «Таҳаллус интиҳобкунӣ» ҷудо шудани фасле дар «Ёддоштҳо» агар муҳимияти ҳамин масъаларо бозгӯ намояд, аз ҷониби дигар ба ин падида гароиш доштани мулло ва муллобачаҳои бухороиро низ ошкор сохтааст. Ӯ дар ин бора чунин иттилоъ медиҳад: «Дар он вақтҳо баъзе муллобачаҳо, хусусан муллобачаҳои бухорӣ ва муллозодаҳо дар ҳаваси шеърӣ меафтоданд ва ҳатто бесаводи алифбой буданашон ҳам ба ин орзуи онҳо монев намешуд. Аммо пеш аз он ки шеър машқ кунанд ва байтеро ба майдон бароранд, барои худ таҳаллус меҷӯстанд ва ҳар кадом калимаеро интиҳоб намуда, ба худ таҳаллус қарор медоданд, ба якдигар бо он таҳаллус хитоб карда завқ мебарданд, маънии таҳаллуси якдигарашонро мепурсиданд ва бар болои муносиб ва ё муносиб набудани он калима барои таҳаллус мунозира мекарданд ва ҳар кадом ба ақидаи худ таҳаллуси худро афзал мешумурд.

Тавре дар боло ёдовар шудем, қорбасти ҳамин гуна усулҳои тазкиравӣ боиси бозгӯии мавҷудияти суннати интиҳоби таҳаллус аз рӯи касбу қор шуда ва инчунин бо назардошти вазъи иҷтимоӣ ҳам интиҳоб шудани таҳаллус ба суҳанвари ибтиқории ин давра, бахусус устод Айни таъсиргузор будааст ва ҳатто ҳамин анъанаи адабиёти ӯ дар оғози фаъолияти эҷодии хеш риоят карда ва баъдан аз он ба тадриҷ даст қашидааст. Аз ин ҷиҳат, метавон таъкид кард, ки шояд устод Айни дар ин давра нахустин нафаре ба шумор равад, ки роҳи халосӣ аз ин қавоидро ҷӯста, аз як суннати кӯҳани адабӣ канорагирӣ намудааст. Бояд қайд кард, ки дар баробари таҳаллус додани лақаби шоирӣ ҳам дар ин давра ба мушоҳида мерасад. Масалан, устод Айни ба Офарин лақаби «Дӯзахӣ» гузоштани Ахмади Донишро чунин ёдовар шудааст: «Офарин шоирро ба худ касб нагирифта бошад, аммо барои ҷангондани ду шоир ҳар кадоми онҳоро аз забони дигар ҳаҷв мекард. Чунончӣ Шоҳин, ки аз шоирони машҳури он замон буд, бо устои худ қозӣ Курбонхони Фитрат бо таъсири шеърҳои сохтаи ӯ ҷангидаанд ва дар миёни ин ду шоир дар натиҷаи он ду ранҷиш хеле ҳаҷвиёт ба вучуд омадааст, ки ҳарду ногап шуда, аз дунё гузаштаанд...

Бо сабаби иғвогарии ӯ лақаби «Дӯзахӣ»-ро ба ӯ Дониш додааст» (2, 24). Ҳароина таҳаллус ва лақаби шоирӣ овардашуда дар «Ёддоштҳо» ба суҳанвароне

дахл доранд, ки ҳамеша дар маҳфилҳои адабии Садри Зиё мушорикат доштаанд ва ё аз ягон ҷиҳат бо намояндагони ҳокимияти амирӣ муҳолифат зоҳир мекарданд. Аммо як маврид устод Айнӣ дар бораи як суханвари дарборӣ маълумот додааст, ки чунин аст: «дар охири ин ғазал Мулло Дӯсти Нодир, ки аз кӯҳнашоирони дарбор буд, ба мусобика даъват шуда буд» (2,582). Тафсилоти мушоараи шоирро ба таъхир андохта, танҳо ҳаминро таъкид менамоем, ки ин шоири дарборӣ дар замони устод Айнӣ ханӯз ба як дараҷаи калони синну сол расида ва тавре мушоҳида шуд ба унвони «кӯҳнашоирони дарбор» ёд гардидааст. Ёдовари синну соли суханварон ҳарчанд аз рӯйи мушоҳидаҳои зоҳирии муаллиф сурат гирифтааст, аммо бояд қайд кард, ки чунин равиши пешашуда танҳо хоси «Ёддоштҳо» мебошад. Масалан, дар мавриди Яҳёчо меконем: «Яҳёчо одами баландқомат, камгӯшт, сафедруӣ ва миёнариш буда, дар вақтҳои, ки ман дар хонаи Шарифҷон-маҳдум будам, сафедии ришаш аз сиёҳияш зиёдтар шуда буд ва ба он нишона умри ӯ ба шаст менамуд» (2,12). Яъне, ҳарчанд дар канои зикри синну сол, маҳалли зист ва таваллуди суханварон, ки дар зер тавзеҳоташ сурат мегирад, хоси асарҳои тазкиравӣ ба шумор меравад, аммо усули ёддоштнависӣ ба муаллиф имконият фароҳам овардааст, ки ба тафсил доир ба қиёфа, узвҳои зоҳирии аҳли сухан маълумот дода, дар ин асос тахминан синну соли онҳоро муайян намояд. Ҳамчунин ҳолатҳои ба назар мерасанд, ки аввал синну соли шоирро таъйин карда, баъд ба тафсири симои зоҳирии он пардохтааст: Чунончи дар бораи Мулло Бурҳони Кӯлобӣ меконем: «Яке аз иштирокдорони ин маҳфил Мулло Барҳонӣ кӯлобӣ буд. Синни ӯ тахминан 30-сола буда, қомати баланд, бадани ғафс, рӯйи гандумгуни сафедчатоби калони пурра дошт, риши ӯ сиёҳ ва калон буда, тамоми рӯяшро фаро гирифта буд. Чашмонаш шӯълавар буда, нигоҳаш дар вақтҳои оддӣ ҳам оташинона менамуд» (2, 358). Тавре алақай ишорат гардид, раванди таъсирпазирии ёддоштҳо маҳдуд ба чунин масъалаҳои вобаста ба шарҳу тафсири лақабу таҳаллус, синну сол ва ғ.. нест, балки чун устод Айнӣ ҳаёти як давраи пурифтихори адабиёти тоҷикро вазъ менамояд, суханварони ёдшуда дар «Ёддоштҳо» танҳо бухороиуласт набуда, балки аз дигар навоҳии қаламрави Мовароуннаҳр низ ҳастанд. Агар дар боло бо номи Мулло Бурҳони кӯлобӣ ошноӣ пайдо карда бошем, дар зер бо Мулло Холӣ ном уроттепоӣ ва Мулло Қурбон як шоири конибодомӣ ҳам во мекӯрем: ««Иброҳим саводи тоҷикии хуб ва хати хоно дошт: дӯстдори адабиёт буд ҳатто ҳудаш ҳам шеър машқ мекард.... Ӯ дар шеър Осим таҳаллус мекард. Дар адабиёт Мулло Холӣ ном уроттепоӣ устоди ӯ буд. Аммо ман ҳис мекардам, ки дар фазилат ҳарду аз якдигар кам фарқ доранд. Мулло Қурбон як шоири конибодомӣ ҳам он ҷо омада мерафт, ки таҳаллуси ӯ «Ҷонӣ» буд» (2, 172). Устод Айнӣ ба шоироне, ки берун аз қаламрави Мовароуннаҳр таваллуд шуда, баъдан дар Бухоро ба камол расидаанд, ишорат мекунад. Масалан, роҷеъ ба Азизхоҷаи Азиз менависад: «Азизхоҷаи Азиз–таваллудгоҳаш мавзеи Қундузи вилояти Балх буда, дар хурсолӣ ба Бухоро омада, дар ин ҷо касби камол намудааст» (2, 26). Чунин равиш ба суханварони минтақаҳои атрофи Бухоро низ истифода шудааст. Устод Айнӣ ҷойи таваллуди Мирзо Ҳайити Саҳборо ин гуна бозгӯ мекунад: «Мирзо Ҳайити Саҳбо– дар райони Вобқанди Бухоро таваллуд ёфта, ба Бухоро барои хондан омадааст» (2, 27). Таъсирпазирии «ёддоштҳо» аз усули тазкиранависӣ аз муносибати ин гуна шахсиятҳои таърихӣ ва рӯйи қор овардани байтҳои ҳаҷвӣ, ғазалу қасидаҳои тӯлонӣ ба рӯшани эҳсос мешавад. Дар ин бахш мебинем, ки ҳатто шоирони дарбор барои ҷавоби қасидаҳо аз ҷониби суханвар тариқи назм даъват карда мешавад, ки дар маҷмӯъ аҳамияти «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣро ҳамчун як сарчашмаи муҳими ин давра бештар

мегардонад. Ҳокимону зимомдорони давр аз хавфи ҳаҷв кӯшиш менамуданд, ки ба таври мусолихаомез робиташонро бо чунин суҳанварони чирадаст барқарор намоянд.

Қабл аз он, ки ба таҳлили қасидаву посухгӯиҳои шоирон дар «Ёддоштҳо» пардохта шавад, диду назари интиқодии устод Айниро дар мавриди онҳо меоварем, ки як ҷузви суҳаншиносии муаллиф ба шумор меравад. Масалан, устод Айни ба шеъри Лутфӣ чунин баҳо додааст: «Шеърҳои Лутфӣ оддӣ ва мазмунҳои онҳо обшуста буданд. Аммо ӯ маҷлисоро гапзан (оратор), суҳанвар, ҳозирҷавоб, ширинсуҳан ва хандонрӯ буда, - ин сифатҳояш ӯро ба шакли як шеъри мучассамаи пурмаъно ораста буданд» (2, 357). Иброҳимхочаро, ки осори чунун дар ӯ зоҳир будааст, ҳамчун шоир эътироф карда, доир ба шеърҳояш навиштааст: «Шеърҳояш аз ҷиҳати техника нисбат ба пештара хубтар шуда бошанд ҳам таъбир ва ташбеҳҳояш девонаворона гардида буданд» (2,173). Ҳарчанд шеърҳоро нақд карда, баҳои паст медиҳад, вале дониши намояндагонро васф низ мекунад. Масалан, дар бораи Мулло Холии ӯротеппағӣ менависад: «ӯ бо ҳама пастии шеъраш ба таърих ва тарҷумаи холи шоирон ва олимони гузашта хеле воқиф буд» (2, 205). Дар баробари ин интиқоди суҳанварони дигарро низ нисбати шеъри шоирон овардааст. Чунонҷӣ дар иқтибоси зер: «Ҳарчанд таҳаллуси «Холӣ» ба хол ва «ҷонӣ» ба ҷон мансуб бошад ҳам, Мулло Нарзуллои Лутфӣ «Холӣ»-ро «тиҳӣ аз маънӣ» ва «Ҷонӣ»-ро «ҷинояткори шеър маънидод мекард» (2,172). Ҳамчунин баъзе шоиронро бо усули «ӯ шеърро кам менавишт ва аксари навиштаҷоташ дар ҳаҷв ва танқиди дарбориён буд» ба ёд овардааст, ки бисёр хотирмон мебошад. Ҳамин тариқ, метавон таъкид кард, ки устод Айни дар баҳогузорӣ ба шеъри ҳамасрони хеш равишҳои хосаеро ба қор гирифтааст. Ҳатто ҳолатҳое ҳам шудааст, ки устод суҳанваронро ба унвони ҳавасқори шеър ёд карда, зикри номашонро дар «Ёддоштҳо» лоиқ надидааст: «Рӯзе дар Регистони Бухоро яке аз ҳешовандони Шарифҷон-махдум, ки ҳавасқори шеърғӯӣ буд, ба ман Шоҳинро аз дур нишон дод». (2,30). Дар бораи шоирони ношинохта менависад: «ман дар хонаи Мулло Рӯзӣ бо мулло Вафо ном шоири Ваҳшитаҳаллус шинос шудам. ... шеъри ӯ бисёр, лекин ғамангез, хеле паст ва иборат аз такрори бемуваффақияти мазмунҳои обшустаи марсияномаҳо буданд... Лақаби ӯ «безан» буд, ки ин диққати маро бештар ба худ ҷалб мекард» (2, 143). Як хусусияти дигари «Ёддоштҳо»-и устод Айни оид ба зикри афкори интиқодӣ овардани эродҳои амир Абдулаҳад нисбати шеърҳои худӣ Айни ба шумор меравад, ки он эродҳо дар доираи ҳадафҳои сиёсӣ рӯи қор омадаанд. Устод Айни дар фасли алоҳидаи «Ёддоштҳо», ки «Гирифтӣ шуданам ба доми амир Абдулаҳад ва зуд ҳалос шуданам аз вай» унвон дорад, намунаи чунин эродҳоро ваъз кардааст. Масалан, тафсилоти ин масъала ин гуна омадааст: «...Мулло Нарзулло нақли худро давом қунонида гуфт:

– Дар охири аз ту (манзур Айни –Р.А.) як ғазал рафт (ба назди амир –Р.А.), ки дар даруни он як байти зерин буд:

*Бар камбағалон ин ҳама озор намудан,
Аз баҳри дили як ду се пулдор чӣ лозим?*

Амир маро дар пеши худ дароварда, тамоми шеърро нишон дода, танҳо ҳамин байтро хонду гуфт:

– «Айни маро дар ин байт ҳомии боён ва поймолқунандаи камбағалон гуфтааст». ӯ иғвогар аст, ӯ бо ин гуна байтҳо камбағалонро ба муқобили ман шӯронидан меҳаҳад» (585). Зикри ҳамин гуна равобити устод Айни бо амир хеле муфассал ва пурдомана баён гардидааст ва ба назар мерасад, ки даъвати ҷониби амир барои ба

дарбор пайвастанни муаллиф вучуд доштааст, вале Айнӣ ба ҳар роҳу васила ин гуна даъватҳоро рад кардааст, ки мавҷудияти маълумотҳои мазкур агар аз як ҷиҳат, ҳисси бадбинии уро нисбат ба ҳокимияти подшоҳӣ нишон бидиҳад, аз ҷиҳати дигар берун аз дарбор сабаби бо амир мушоараи хаттӣ барқарор намудани ӯ гаштааст. Ба таъбири дигар, метавон таъкид кард, ки дар баробари нақду баррасии ашъори суҳанварон чунин мушоараҳо аҳамияти «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун сарчашмаи адабӣ зиёд кардааст. Масалан, устод Айнӣ бо овардани як қисми шеърӣ худ, ки дар охири он шоири дарбор Мулло Дӯсти Нодир ба сабақат даъват шудааст, ҷавоби амир Абдулаҳадро низ ҷой додааст: «Дар даруни шеърӣ нава, ки аввалҳои кор ба амир фиристода шуд, мисраъҳои зерин буданд:

*Хезед, рафиқон, майи гулранг биёред!
Танбӯру наю доираву чанг биёред!
...Бо зорию зар кист, ки дар базм наёяд,
Зинҳор, ки беманшаву бечанг биёред!*

Дар охири ин ғазал Мулло Дӯсти Нодир, ки аз кӯхнашоирони дарборӣ буд, ба мусобиқа даъват карда шуда буд:

*Бас кофия танг аст ба Айнӣ, хабари Дӯст
Аз лутф ба ин қофияи танг биёред.*

Дар ҳақиқат, кофияи ин ғазал хеле танг ва ба вай ҷавоби муваффақ ҷӯстан душвор буд, бинобар ин вақте ки амир ин ғазалро ба Мулло Дӯст нишон дода, аз ӯ ҷавоб талабидааст, вай аз ҷавоб додан очиз будани худро ба мақоми узр ба ӯ арз намулдааст.

Ночор худи амир ба ҷавобгӯӣ даромада, як чизи бемазае тартиб дода, ба воситаи қозикалон ба ман фиристод... Аз ғазали ҷавобии амир ду мисраъ андак дуруст буд, ки дар хотир мондааст ва дар ин ҷо нақл мекунем:

*... Мо ҳеч натарсем зи гуфтори рақибон,
Гиред сари роҳашу бо чанг биёред.*

Ин дар ҷавоби байти зерин буд:

*Бо зорию зар кист, ки дар базм наёяд,
Зинҳор, ки бемангаву бечанг биёред» (2, 582).*

Ҳамин тариқ ба назар мерасад, ки ҳарчанд мувофиқи талаби амир сараввал устод Айнӣ ҳар ҳафта ба ӯ шеър ирсол намуда, дар охир номи ӯро ҳамчун «шоҳ» ё «султон» ёд мекардааст, аммо дар зимн эродҳои худро ба тарзи муомилаи дарборӣ ва бедодгариҳои одамони амир ба онҳо ворид намулдааст, дигар ин ки бо қофияҳои танг ба мушоара даъват кардани шоирони дарбор низ яке аз роҳҳои муҳолифатҷӯнаи устод Айнӣ бо аҳли дарбор ва шоирони он ба шумор меравад, ки ин равиш ҳам як василаи ошкор кардани истеъдоди онҳо ва нишон додани завқу салиқаи пасти онҳо ба амир мебошад. Дар маҷмӯъ, як андоза робита барпо кардани устод Айнӣ бо амир сабаби эҷоди байтҳои зерин шуда, ки мо шакли комили онҳоро дар маҷмӯаи ашъори устод Айнӣ дида метавонем:

*Улфат шудам аз баҳри ту бо мардуми ашроф,
Бар рағми ин лутф ба аброр чӣ лозим.*

*** ***

*Рафт аз хотири ман дағдағии муллоӣ,
Дидам он шӯҳ чу бо як ду чапан меояд. (2, 581)*

Дар байти аввал устод Айнӣ бар хилофи одати дарбор (аз ҷумла пас аз бо амир робита барқарор кардани ҳар кас бояд ӯ салларо калон карда, алоқаро дар кӯчаҳои

шаҳр ба одамони «табақаи паст» канад), баракс «бар рағми аброр» покҳо бо «мардуми ашрор» яъне бадгуҳару паст рафтуомадашро зиёд менамояд ва дағдағии муллоиро аз сар мегирад, ки дар шароити навин баррасии чунин суннатҳои сунъии аҳли дарбор ҳолӣ аз фойда нест ва ба назар мерасад, ки домани муборизаҳои устод Айнӣ нисбат ба ҳамин гуна ҷаҳолат хеле вусъат ёфта ва ҳатто дар асарҳои дигараш низ таҷассум ёфтааст. Истифодаи усули тазкиранависӣ дар ин асари бисёр арзишманд на ин ки боиси таҳлили вазъи иҷтимоӣ шудааст, балки сабабҳои дар қадом вазъ суруда шудани ашъори шоирон, аз ҷумла худи муаллифро низ бозгӯ кардааст. Масалан, зикри беҳучрағӣ дар Бухоро ва инчунин ёдоварӣ аз заҳматҳои таҳсил дар давраи бешазинқилобии устод Айнӣ мавзӯии асосии рубоӣ ва қасидаи зерин шудааст:

*Дар мадраса ҳучраи қулай нест маро,
Дар майкада ваҷҳи нуқду май нест маро.
То кай гӯям, ки ину вай нест маро,
Билҷумла ба даҳр ҳеч шай нест маро.*

*** **

*Беҳучраву беқӯямӯ беҷомаву дастор,
Бенуқду маю чангаму бемунису гамҳор.*

Тавре маълум гардид, яке аз афзалияти «Ёддоштҳо» ин муаррифии дастовардҳои эҷодии худи муаллиф дар қанори дигар ҳодисаҳои таърихӣ як давраи муҳими адабиёт мебошад. Аз ҷумла, ба эҷоди жанрҳои қалони адабӣ хеле барвақт шурӯъ кардани устод Айнӣ аз ҳамин достони «Сайри Ширбадан» ба мушоҳида мерасад. Достони «Сайри Ширбадан» ба чорбоғи амир, ки аз тарафи шарқи шаҳри Бухоро воқеъ гардида, ҳамасола бо баҳонаи сайри наврӯзи бо ҷалби одамони зиёд ӯ даромад мегирифт, бо пайравӣ аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ эҷод шуда, як андоза марҳилаҳои инкишофи эҷодиёти устод Айнӣро нишон медиҳад. Аз ҷумла иттилоӣ ба ин дoston тасвех даровардани муаллифо танҳо дар ҳамин ҷо ба даст оварда метавонем, ки дар матншиносии осори манзуми муаллиф қобили мулоҳиза мебошад. Достони «Сайри Ширбадан» аз 50 байт иборат буда, ба назар мерасад, ки бо ҳамин равиш суннати дostonнависӣ дар марҳалаи навин идомат пайдо кардааст. Бояд таъкид кард, ки дар баробари қасидаи болоӣ достони «Сайри Ширбадан» низ ба дасти амир расида ва аз нақду баҳогузориҳои ӯ бебаҳра намондааст, ки мо намунаҳои эродоти ӯро дар боло иқтибос кардем. Достони мазкур бо чунин мисраъҳо шурӯъ мешавад:

*Зимистон гузаита, шуда навбаҳор,
Фалак бегубору замин сабззор.*

Савдо низ мувофиқи иттилоӣ устод Айнӣ ҳангоми ба Ширбадан рафтани амир ин байтро навиштааст:

*Эй ҷархи фалак ҷафо ба ҷонам қардӣ,
Муҳтоҷ ба як бурдаи нонам қардӣ.
Ман ошиқи ринди бенамозе будам.
Дар Ширбадан намозхонам қардӣ. (2,108)*

Ҳамин тариқ, бо эҷоди чунин як фазаи эҷодӣ тавачҷӯҳи амир нисбати устод Айнӣ ва истеъдодаш ва ҳамчунин раду бадал шудани чандин ҷавобияҳо байни ӯ ва амир дар ин давра ӯро метавон ҳамчун як суханвари муассир ва мубориз ба шумор овард.

Яъне, тавре таъкид шуд, «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ дар бозгӯии хронологияи инкишофи жанрҳои адабии эҷодиёти ӯ нақши носутурданӣ дорад. Ҳамчунин овардани байтҳои ҷолиби халқӣ, ки бо ифодаи «мардуми Бухоро дар ҳаққи маҳдумон

гуфтаанд» як чанбаи дигари кори устод айни дар «Ёддоштҳо» мебошад. Теъдоди ин гуна байтҳо зиёд набошанд ҳам, аммо мавқеи мардумро нисбат ба амалдорону муқаррабони амир нишон дода метавонанд: «... мардуми Бухоро дар ҳаққи махдумон латифаҳои ғалатӣ бофтанд ва шеърҳо гуфтанд. Яке аз он шеърҳои ин аст:

*Аз дусад сарқанд махдум сохтанд,
Нуктадонҳо хӯрда мегуфтанд: «Фач».*

Ё ин ки

*Тарҳи оламро чу меандохтанд,
Аз дусад мағзоба махдум сохтанд».*

Аз ин нуктаи назар, танқиди охунду махдум, амиру амалдорон ба як раванди фарогир табдил ёфта, ба устод Айни ва дигар суҳанварон низ бетаъсир намондааст. Агарчӣ ин байтҳо аз забони мардум маъруф шудаанд, вале устод Айни дар бораи коллективона навишта шудани шеърҳо маълумот додааст, ки байти зерини Мулло Амон ҷузви ҳамон шеър ба шумор меравад:

*Хоҳ бошӣ хук, хоҳӣ гург, моро шуд яқин,
Хукбони гуртабъе зишт пуштибони туст (2,404).*

Ҳамчунин ҳолати бо маслиҳат эҷод шудани қитъаи зер ҳам, ки унвонаш «Қитъаи маслиҳатӣ дар бораи даҳякгириӣ» ба ҳамин навъи осори дастачамъӣ дохил мешавад:

*Наздик гашта мавсими даҳяк чу эй шарик,
Таҳсили илму фазл нақун, «фаслу боб» хон!
Маънии фасл-восита, маънии боб –дар,
Таҳсили ин ду ҳосили аз фаслу боб дон!
Яъне дари саройи мумайиз раву нишин,
Аз баҳри хеш восита ҳам ёбу барнишон.
Лозим бувад, ки воситаат бошад аз дарун,
Зеро даруни фасл бувад бобро нишон.
Ин аст фаслу боб, ки қардам баён манаи,
Гар маънии дигар бувад онро, намо баён.*

Даҳяк-пуле, ки барои гирифтани хучра солона супорида мешавад ва аз сабаби вучуд доштани тафсилоти он дар «Ёддоштҳо» мо ин ҷо аз додани шарҳи бештар худдорӣ менамоем. Чун суҳан дар мавриди сурудани шеър ва сабабҳои эҷоди он меравад, бояд қайд намуд, ки дар «Ёддоштҳо» байти зеринро ба мушоҳида мегирем, ки бе овардани номи гӯяндааш зикр гардидааст:

*Дил бурда аз қафам санами ресмонфурӯи,
Ёрон қунун сари ману бозори ресмон. (2,319)*

«Бозори ресмон» киноя аз кушишҳои адамон аст. Ҳамчунин усули зикри байти шоирони дигар аз забони ҳамасронашон низ мушоҳида мешаванд. Масалан, байти мазкури амир Абдулаҳад аз номи Пирак ном шахс чунин оварда шудааст:

*Ба роҳат гар дучор афтад, рақиби шуми бадқирдор,
Сараи аз тан ҷудо гардон, ҷасад болои занбар бар. 333*

Байти зерини Исо аз забони падари муаллиф:

*Зи умрам сӣ гузашту ман ҳамон дар қайди ифлосам,
Ба панҷоҳу чихил шояд раҳам аз қайди қашшоқӣ. (2,109)*

Тавре алақай маълум гардид, ин байтҳои овардашуда аз забони шахсиятҳои касбу кори гуногун нақл гардидааст. Ҳамчунин байти номаълуммуаллифи зер аз номи шоир Мулло Бурҳон қайд шудааст:

*Раво мадор ҷавоне бимирад аз гами ту,
Ту ҳам ҷавонию аз худ умедҳо дорӣ (2,367)*

Инчунин аз сабаби фаромӯш шудани шеър як маротиба дар «Ёддоштҳо» ҳолати тариқи насл нақл гардидани он низ ба мушоҳида мерасад. Чунончӣ: «Мулло Бурҳон дар он маҷлис он шеърашро, ки ба ҳамон духтар бахшида навишта будааст, хонда буд. Аммо он шеър ба сабаби он, ки аз ҷиҳати шеърият паст буд, дар ёди ман намондааст... Бинобар ин дар ин ҷо мазмуни он шеърро аз забони шоири мазкур ба тарзи мансур бо таҳрири худам менависам... «Э офтоби оламтоб. Агар офтоби олам дуру дароз рӯйи худро нанамояд, ҳамаи мавҷудоти ҷондор афсурда шуда мемиранд. Ту, ки офтоби ман мебошӣ, чаро рӯйи худро аз ман мепӯшӣ? Магар мехоҳӣ, ки ман аз фироки ту афсурда шуда бимирам? Ман гумон намекунам, ки ту ин қадарҳо сардмехр ва номехрубон бошӣ! Ман ба хоки пои ту сар монда аз ту мепурсам, ки ҳеч набошад, ягон бор ба ин муштоқи бисмил-шудаат ҷамоли ҷаҳонороятро бинамой. Агар ҳамин шаб баъд аз фуру рафтани офтоб ту, ки офтоби ман мебошӣ, ба ман рух нанамой, ман худро дар ҷоҳи бобоят (дар ҷоҳи мазори Хоҷа Ёбон) партофта ҳалок мекунам. Дар он вақт хуни ман бар гардани ҷавони ту мемонад...» (2, 367)

Ҳамчунин усули дигари тазкиранависӣ дар «Ёддоштҳо» зикри моддаи таърих ва инчунин марсияномаҳо ба шумор меравад. Ин ҷо чанд намуна меоварем. Қитъаи таърихӣ Муҳаммадсиддиқи Ҳайрат пас аз 3-4 соли даргузашти Аҳмади Дониш:

*Фарёд к-аз самуми бановақти рӯзгор,
Аз боги сина гунҷаи олом вошукӯфт.
Яъне ба даҳри фазлу ҳунар он ки тоқ буд,
Даҳре зи марги ӯ ба гаму дард ғашт ҷуфт.
Мир- Аҳмади мунаҷҷими ӯроқ, он ки з-ӯ
Рамзи фунуни фазл набудеш дар нуҳуфт.
Сард аз баҳори олами ошӯб кард дил,
Ҳам дар ҳамал ба маҳмили танги лаҳад бихуфт.
Гар з-ин фироқ ҷоқ занам тираҳан, сазост,
Ғофил шудеми доманаи аз даст рафт муфт.
Карам савол соли вафотаи ба тири ақл,
«Ғӯё бирафт равнақи илми нуҷум» гуфт.*

Яъне, мисраи охири ин қитъа моддаи таърих аст, ки баробар ба 1334 ҳиҷрӣ мебошад. Моддаи таърих на ба марги шоирон, балки ба шахсиятҳои ғайр низ гуфта шудааст. Чунончӣ: «Ҳайрат қаламе ва коғазе аз кассаи бағалии худ бароварда ҳарфҳои суханони Рустамҷаро, ки дар охири умраш барои нишон додани қотили худ «Азими деҳчағӣ бо корд зад» гуфта буд, бо ҳисоби абҷад шумурда дид ва ин шумора 1306 баромад. Ин рақам, аз таърихи ҳиҷрии ҳамон сол, ки 1318 буд, дувоздаҳ адад камӣ дошт. Баъд аз он ба ин рақам сухани вопасини мактулро, ки вой буд, ҳисоб намуда зам кард. Ин рақам 1323 баромад, ки аз таърихи матлуб панҷ адад зиёд буд. Пас аз он ӯ ҳарфи охири сухани вопасинро, ки «й» бошад бо ҳарфи «х» табдил карда, «вой»-ро «вох» сохт. Дар натиҷа адади матлуб баромад.... Шоири равонтаъби бадеҳагӯӣ фавран чанд мисраи дигар тартиб дода, як қитъаи таърихӣ ба вучуд овард....

*Фигон аз дасти ҷархи бемурувват,
Ки Рустамча ба сад уммед ҳамроҳ.
Ба рӯзи ҷумъа берун рафта бошад,
Қиёмат гардидаи он ҷумъа ногоҳ.
Яке афтад, дигар аз ҷо нахезад,*

*Ба хуни хештан огушта дар роҳ,
Пайи таърихи қатли хеш гӯяд:
Азими деҳчагӣ бо қорд зад, воҳ.
Азими деҳчагӣ ҳам нест эмин,
Қасоси даҳрро алҳукмуллоҳ» (2,526)*

Марсия:

*Салоҳиддин ба ҳангоми сибо бо доғи ҳасрат рафт,
Сабо бар сафҳаи гулиан қашид аз лола таърихаи.
Барояд аз замин бо чехраи тар то гулу райҳон,
Нависад абр бар хоки чаман аз жола таърихаи.
Ба фавти ӯ зи бас аҳбобро хун шуд чигар аз гам,
Намуданд аз асаф дунбола бар дунбола таърихаи.
Яке пурсид айёми вафоти ӯ зи ман, гуфтаи:
Бигӯ баъд аз «ҳумум оҳу фиғону нола» таърихаи.*

Ҳар се шеърҳои болоӣ дар баробари қитъаҳои моддаи таърихӣ буданашон марсия низ мебошанд, аммо устод Айнӣ ба ҳамин тартиби нишондодашуда ду қитъаи нахустинро ба унвони қитъаи моддаи таърихӣ ва қитъаи баъди ро ба унвони қитъаи дар марсия ёд кардааст, ки мо низ ин шеvaro нигоҳ доштем.

Дар маҷмӯъ, «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ бо баҳрамандӣ аз фазилат ва маърифати нопадноканори муаллифи хеш доир ба ҳаёти шоирони як давраи муҳими таърихи адабиёти тоҷик ва инчунин бозгӯии инкишофи усулҳои равишманди адабӣ ва бо ин роҳ ҳамчун меросбари ҳақиқии ин ганҷинаи шойгон идомаи бахшидани анъанаву суннатҳои адабӣ дар марҳалаи навин аз ҷойгоҳи ҳосе бархурдор аст. Ҳарчанд муҳимтарин усулҳои тазкиранависӣ дар вусъати ин мақола бозгӯ гардид, аммо метавон таъкид кард, ки устод Айнӣ бо овардани ақидаҳои тазкиранависони замони хеш доир ба суҳанвароин ҳамасраш дар таъйини мақоми суҳанварони дар ин асари ёддоштӣ нақши носутурданӣ гузоштааст, ки алоқамандони мероси ӯ хангоми мутолеаи «Ёддоштҳо» мустақилона аз ин хусусияти кори Айнӣ ошноӣ пайдо кунанд. Ҳамчунин баҳогузориҳои устод Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» дар «Ёддоштҳо» такрор шудааст, ки ин бахши қор ҳам як андоза идомаи кори тазкиранависӣ будани «Ёддоштҳо»-ро дар марҳалаи навин собит месозад. Дар баробар ин, унсурҳои пайдо шудани шеърҳо ба забони русӣ, ки ба гуфтаи устод Айнӣ Гулшанӣ ба ин қор шугл варзидааст, метавон заминаи рӯи қор омадани шоирони русзабони тоҷикро аз ҳамин давра ба шумор овард, ки Гулшанӣ бо эҷоди як ду мисра бо ин забон аз саромадони ин раванд маҳсуб шуданаш мумкин аст. Мисраҳои Гулшанӣ аз доираи кавоиди шеърии адабиёти форсӣ суруда шудаанд, ки қобили қайд мулоҳиза низ ҳастанд. Бояд қайд кард ки нақши Шарифҷон-маҳдуми Садри Зиё дар ривочи баъзе жанрҳои адабӣ, аз ҷумла моддаи таърихнависӣ ва мухаммасбандӣ дар эҷодиёти баъзе суҳанварони давр хеле назаррас мебошад, ки баррасии ин матолиб ва дигар масъалаҳои вобаста ба шинохти мақоми Садри Зиё дар инкишофи ҳаёти адабии замони гузашта ҷойи баҳси дигар аст. Ҳамчунин шуҳрат пайдо кардани шоирон, аз ҷумла Ҳайрат пас аз даргузашташ боиси бо номи ӯ ривоч ёфтани шеърҳо бо таҳаллуси Ҳайрат шудааст, ки ба инобат гирифтани пешниҳодҳои устод Айнӣ хангоми таҳқиқ дар таҳқиқи матншиносии осори ӯ кӯмак мерасонад, ки мо ин ҷо аз овардани он сарфи назар кардем. Устод Айнӣ дар баробари зикри шоирони ҳамасраш, инчунин аз ашъори суҳанварони маъруфе чун Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Бедили Деҳлавӣ, Соибӣ Табретӣ ва ғайра намунаҳо овардааст, ки ин шева

тӯли ҳазорсолаҳо дар нигориши тазкираҳо қорбасти тамом дорад ва дар маҷмӯъ, метавон таъкид кард, ки устод Айнӣ як андоза аз ҳаёти адабии Бухоро ва суҳанварони навоҳихои гуногун, аз ҷумла баъзе шоироне, ки дар «Намунаи адабиёти тоҷик» зикри хайрашон нарафтааст, дар «Ёддоштҳо» оварад ва номи онҳоро дар қанори номи хеш ҷовидона гардонад.

Пайнавишт:

1. Айнӣ, Садриддин. Қуллӣёт. – Ҷ.6. – Душанбе, Нашириёти давлатии Тоҷикистон: 1962. – 416 с.
2. Айнӣ, Садриддин. Қуллӣёт. – Ҷ.7. – Душанбе, Нашириёти давлатии Тоҷикистон: 1962. – 646 с.
3. Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Душанбе: 2010. – 420 с.
4. Кӯчаров Аъламхон. Тадқиқоти текстологии “Одина”-и С. Айнӣ. – Душанбе: Дошиш, 1982. – 144 с.
5. Шакурӣ, Муҳаммадҷон. Хусусиятҳои гоҷавию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айнӣ. – Душанбе, Дошиш: 1966. – 252 с.

Reference Literature:

1. Aini, Sadriddin. Collection of Compositions. – V.6. – Dushanbe: Tajikistan State Publishing House, 1962. – 416 pp.
2. Aini, Sadriddin. Collection of Compositions. – V.7. – Dushanbe: Tajikistan State Publishing House, 1962. – 646 pp.
3. Aini, Sadriddin. Pattern of Tajik Literature. – Dushanbe, 2010. – 420 pp.
4. Kucharov A. Textological Explorations on “Odina” by Aini. – Dushanbe: Knowledge, 1982. – 144 pp.
5. Shakuri, Muhammadjon. Lexical and Literary Peculiarities of “Reminiscences” by Sadriddin Aini. – Dushanbe: Knowledge, 1966. – 252 pp.